

Szentes Tamás kilencvenedik születésnapjára

Szentes Tamás akadémikus pályája a Budapesti Corvinus Egyetemhez (és annak jogelődjéhez, a Marx Károly, majd Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemhez) kötődik. Kisebb-nagyobb kitérők persze akadtak; ezek hol kényszerűek, hol pedig önként vállaltak voltak. A Közgázon kezdett diákként – miután átjelentkezett az orvosiról –, és bár az általános elméleti szak elvégzése és Mátyás Antallal való szoros kapcsolat arra predesztinálta, hogy a diploma megszerzése után itt is álljon munkába, a politika közbeszólt. Első hivatalos munkahelye így a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó lett (1955–1962), de éppen ez a kényszerű kitérő terelte azután vissza az egyetemre, immáron a Világgazdasági Tanszékre. A kiadói évek alatt ugyanis megismerkedett a tanszék vezetőjével, Haász Árpáddal, segítve annak *Korunk kapitalizmusa* című munkáját, amelynek második kötetét Szentes Tamás már nemcsak szerkesztette, hanem egyik fejezetének szerzője is volt (*Haász és szerzőtársai* [1964]). 1974-ben egyetemi tanári kinevezést kapott, az 1990-es években pedig a tanszék vezetője lett.

A tudatosan vállalt kitérők között számára legemlékezetesebb minden valószínűség szerint az a négy esztendő volt, amit a tanzániai Dar es-Salaam-i Egyetem tanszékvezetőjeként töltött el (1967–1971). Feladatul nem kevesebbet kapott, mint hogy lefedtesse és intézményesítse az afrikai állam közgazdászképzésének kereteit. De nem csak a fejlődő világot ismerte egészen közelről: a Los Angeles-i UCLA-n is vendégprofesszorkodott két esztendőn át, 1994 és 1996 között.

Hatvanesztendőskorában, 1993-ban választották az MTA levelező tagjának, hogy azután éppen negyedszázaddal ezelőtt rendes taggá váljék, és egy időre az MTA IX. osztály elnökeként tevékenykedjen. Az *Utak a Széchenyi térre* című életútinterjú-sorozatban így vallott az Akadémiához fűződő viszonyáról:

„Akadémiánkra régtől fogva úgy tekintettem, mint a »tudomány templomára«, ahová – képletesen szólva – belépni csak mezítláb szabad.” (*Velancsics* [2019] 46. o.)

Jelenleg is az MTA Nemzetközi és Fejldéstanulmányok Bizottságának tiszteletbeli elnöke. Felsorolni is lehetetlenség volna, hogy hány nemzetközi szervezetnek volt felkért szakértője, ideértve olyan szervezeteket, mint az UNCTAD, az UNESCO, az

UNU vagy az ILO. A fejlődő világ szakértőjeként konferenciák, szimpóziumok állandó meghívott előadójaként vett részt a fejlődő világ jobbitásában. Tevékenyen támogatta mindazon törekvéseket, amelyek egy új nemzetközi gazdasági rend megteremtését célozták, nemritkán éppen azt az ENSZ-t kritizálva, amelynek szakosított intézeteinél folyamatosan tanácsadóként volt jelen pályája során. Mindehhez bázist nemcsak egyeteme, hanem az a Világgazdasági Kutatóintézet (és elődje, az Afro-ázsiai Kutató Központ) biztosított, amelynek féléllású főmunkatársa volt 1985-ig.

Bár Szentes Tamást ma elsősorban elméleti munkái alapján ismerik, ám az elméleti érdeklődésnek volt egy nagyon is gyakorlati indíttatása: Afrika. Már a tanzániai éveket megelőzően is aktívan érdeklődött a térség iránt, a Világgazdasági Tanszéken ő volt az „afrikás”. Első monográfiája (Kelet-Afrika a szabadság útján. Kenya, Tanganyika, Uganda, Zanzibár – Szentes [1963]) témáját is ez a térség adta. A kontinens megismerése megnyitotta annak lehetőségét is, hogy a gazdasági elmaradottság kérdését absztrakt módon, elméleti perspektívából is vizsgálhassa. Így jutott el általánosságban is a fejlődő világ országait jellemző gazdasági elmaradottság átfogó magyarázatához, amelyben az okok között mind a belső, mind pedig a külső tényezők szerepet kaptak, sőt nála ezek összjátéka, dinamikus viszonyrendszere áll(t) az elemzés középpontjában. Afrika vizsgálata azonban nem csak annak lehetőségét kínálta számára, hogy megfoghatóvá tegye a fejlődésben lemaradók általánosan is érvényes karakterisztikáit. Ennél sokkal többre vállalkozott: kimutatni és értelmezni igyekezett egyfelől azokat a világgazdasági függőségi viszonyokat, amelyek hol korlátként, hol lehetőségként értelmeződnek egy-egy ország fejlődésében, másfelől a szűken vett gazdasági viszonyok helyett a társadalmi működés egészét tekintette releváns vizsgálati egységnek, amelyben a gazdaság bár fontos, de csak az egyik alrendszer.

Egyedivé tette munkáit az a kritikai és történeti vizsgálódás, amellyel nemcsak a fejlődő országokat illette, hanem a különféle, az elmaradottság (vagy máshonnan nézve: a fejlődés) magyarázataként megfogalmazott elméleteket, modelleket is. A szélesebb olvasóközönség a tanzániai évekből íródott és angol nyelven megjelent *The Political Economy of Underdevelopment* című, számos kiadást megért és tucatnyi nyelvre lefordított kötetéből ismerhette meg Szentes Tamás munkásságát (Szentes [1971]), amelyet az 1985-ös keltezésű, másik nagy ívű munka, a *Theories of World Capitalist Economy: A Critical Survey of Conventional, Reformist and Radical Views* című monográfia követett (Szentes [1985]). Elmélettörténeti munkája betetőzésének tekinthető a nívódíjjal kitüntetett – később angolul is megjelent – *A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai* című *magnum opusa* (Szentes [1995]), amelynek különféle kiadásai otthonok ezreiben van fenn ma is a könyvespolcokon. A már megjelenésében is monumentális mű a képzés mindhárom szintjén használható, és bizony a Világgazdasági Tanszék munkatársaiként használjuk ma is. Legendássá váltak a kötet anyagára épülő, akár több óra hosszát is tartó, szóbeli doktori szigorlatok.

Rendkívül kritikus azzal a „tisza ökonómiával” szemben, amely jó esetben csak negligálja, rosszabb esetben határozottan tagadja a gazdasági jelenségeknek és folyamatoknak a történelmi és társadalmi összefüggésekbe való beágyazottságát és ekképpen értelmezhetőségét. Szentes Tamás írásos munkáiban és tanóráin is igyekezett

minél egyértelműbben megvilágítani, hogy amikor a főáram leválasztja a gazdaságot a társadalom szélesebb szövetéről, akkor a sokszor szélsőségesen leegyszerűsített modelljei és elméletei révén irrelevánssá válik. Az általa alkalmazott és tanított holisztikus szemlélet egyben az egyoldalú, kizárólagos megközelítések elutasítását is jelenti, hangsúlyozva a kauzalitás dialektikáját, bemutatva, hogy ami egy adott szituációban ok, az egy másik helyen és/vagy más időben okozat (és fordítva). Meggyőződése, hogy a társadalomtudomány csak akkor válhat valóban a társadalom megismerésének tudományává, ha képes kritikusan viszonyulni nemcsak a megismerni kívánt valósághoz, hanem önmagához is. Ha kell, azon az áron is, hogy korábbi megállapításait, eredményeit felülírja. Nem véletlen, hogy Szentes Tamás minden erejével küzd az ideológiák, a dogmák ellen, éltető eleme az örök érvényűnek mondott tanok megkérdőjelezése, az azokkal szembeni kétkedés.

A kritika nála soha nem öncélú. Írásaiban azt mutatja meg, és hallgatóinak is mindig ezt próbálja elmagyarázni, hogy egy-egy elmélet kritika nélkül könnyen szilárdul dogmává, ideológiává. Nincs olyan hallgatója, aki ne hallotta volna tőle azt, hogy egy elméleti tétel vagy modell csak annyit ér, amennyire előfeltevései – legyenek azok kimondva vagy elhallgatva – valóságűek. Generációk tanulhatták meg tőle, hogy csak az, hogy egy fizetőeszközt leértékelnek, nem jelenti szükségszerűen azt, hogy a folyó fizetési mérleg egyenlege is javulna. A pozitív változáshoz számos más feltétel érvényre jutására van szükség, amelyek negligálása végzetes lehet egy ország számára, ha a valutaleértékelés eszközéhez nyúl. Ahogyan annak is számos feltétele van, hogy a külföldi közvetlen tőkeberuházások révén megvalósított gyárépítések stb. ne zárványként ékelődjenek egy gazdaságba, hanem szervesen beépüljenek abba, biztosítva nemcsak a foglalkoztatottság növelését, de a fejlődés előmozdítását is – például a különféle tanulási hatásokon át. Nála a „kinek a haszna” kérdésfeltevés az ilyen „gyakorlati”, gazdaságpolitikai relevanciájú problémák megvilágításánál soha nem maradhat el.

Megközelítésmódja egyben hitvallás is. Társadalomtudós, akinek történetesen közgazdász végzettsége van. Fejlesztéskutató, akit leginkább a gazdasági-társadalmi fejlődés egyenlőtlenségi kérdései, feladványai foglalkoztatnak (lásd különösen a Fejlődés-gazdaságtan című kötetet – Szentes [2011]). Nem véletlenül a világ-gazdaságtan és a fejlődés-gazdaságtan egyik legkiválóbb művelőjeként tekintünk rá, hiszen ezek azok a területek, amelyek leginkább meghaladni kívánják a szűken vett diszciplináris korlátokat, ezek azok, amelyeknek a művelése sok esetben nem is lehetséges a megszokott, szűkre szabott tanszéki keretek között. Szót emelt a tudomány, az akadémiai világ szétaprózottsága, diszciplináris széttagoltsága ellen. E fragmentáltság az oktatásban is megjelent, a különféle elaprózott tanszékek formájában, illetve a tantárgyak számának exponenciális növekedése által. Mindeközben kutatók és kutatásaik, oktatók és oktatott tantárgyaik is egyre kevésbé reflektálnak egymásra, gyakorta készakarva figyelmen kívül hagyva korábbi eredményeket (Szentes [2016]).

Szentes Tamás a maga eszközeivel próbált küzdeni a széttagoltság ellen, személyes példájával járulva hozzá annak bizonyításához, hogy létezhet kutatás és oktatás között szerves kapcsolat. Globalizáció, (dez)integráció, egyenlőtlenség, interdependencia, új nemzetközi rend, transznacionális vállalatok és technológiai haladás, versenyképesség,

fegyverkezés, környezeti rombolás, válságok stb. E témák mind megjelennek munkáiban, amelyek fogantatásuktól interdiszciplinárisak.

Beállt abba az MTA-n folyó vitába is, hogy a különféle minősítési eljárásokban ne a napjainkra gyakorlatilag általánossá lett mennyiségi szemlélet uralkodjon. Amikor szerzőtársaival vagy önállóan szót emelt a Hirsch-index vagy az impaktfaktor ellen, akkor nem a teljesítmény mérését vagy mérhetőségét utasította el (lásd *Szentes [2008]*, *Csaba és szerzőtársai [2014]*). Azt igyekezett hirdetni, hogy egyetlen tudományterület művelése sem lehet öncélú, az eredményeket pedig nem lehet pusztán abból a szempontból megítélni, hogy milyen publikációs teljesítménymutatókat produkál a kutató. Aki az akadémiai munkát választja, az azt a társadalmat szolgálja, amelynek maga is része. Munkájával (publikációival is) tudást termel, amellyel a jelen és a jövő generációinak tudását gyarapítja, segítve önreflexióik megerősítését is. Eme összetett és leginkább csak közvetve érvényesülő hatásokat bajos volna pusztán a hivatkozások számával mérni. Évtizedek óta napirenden tartja azt a kérdést, hogy a tudományos pálya értékelésében a könyvek, könyvfejezetek is méltó elismerésben részesülhessenek – nagyon is ideértve az egyetemi tankönyveket is.

Ez a kritikus és ugyanakkor nagyon is nyitott szemlélete az, ami iskolateremtővé tette. És nem csak Tanzániában... Nevéhez fűződik az ország mindmáig egyetlen és immáron három évtizede működő nemzetközi kapcsolatok doktori iskolája, amely a hazai közgazdász doktori fokozatok negyedét-ötödét adja ma is. Kiemelkedő szerepe volt a BCE jogelődjén működött és angol nyelvű programokat kínáló International Studies Center megalakításában és sikerre vitelésében. De nélküle a Budapest Institute for Graduate International and Diplomatic Studies (vagy röviden csak BIGIS) néven futott posztgraduális képzés sem lehetett volna az a magas színvonalon kínált program, amivé az évek során vált. Bábáskodott a ma már klasszikusnak számító Fejlődéstanulmányok sorozat felett, és irányította, összefogta azt a szakmai munkát is, amelynek eredményeképpen tucatnyi szerző munkája gyümölcseként megjelent a Fejlődés – versenyképesség – globalizáció című kétkötetes munka (*Szentes és szerzőtársai [2005]*, [2006]).

Bár 2002-ben nyugdíjba vonult, nagyon is aktív maradt. Elsők között reflektált a 21. század olyan sorsfordító katalizmáira, mint az Egyesült Államok elleni 2001. szeptember 11-i terrortámadás-sorozat, kifejtve, hogy a sebezhetőség, a támadhatóság immáron nemcsak a fejlődő, hanem a fejlett országok jellemzője is. Az eseményt „az egész világtársadalom globális fenyegetettségének előjeleként” értelmezte (*Szentes [2002]*). A 2007 nyarán az Egyesült Államok jelzálogpiacain kirobbant válságra pedig, mely 2008 őszére a Lehman Brothers csődjével és a nemzetközi pénzpiacok befagyásával folytatódott, már egy egész kötettel reagált, *Ki, mi és miért van válságban?* címmel (*Szentes [2009]*). A monográfia – illeszkedve az életműhöz – olyan kritikai elemzést kínál, amely történelmi kontextusba helyezi a 2008. évi válságot, megvilágítva annak előzményeit és okait, illetve reflektál a lehetséges következményekre is.

A 2018 áprilisában az MTA Nemzetközi és Fejlődéstanulmányok Bizottsága által a nemzetközi migráció témájában tartott konferencia vitáiratában a tőle megszokott módon a problémakör több lehetséges olvasatát is kritikai elemzés alá vetette – mind a migránsok differenciálatlan befogadását támogató, mind a migráció jelenségét

általánosságban is elutasító pozíciókat. Ebben az esetben is a tudományos vizsgálódás primátusát hangoztatta azon szavazatszerzésre optimalizált politikai diskurzusokkal szemben, amelyek „nagyfokú leegyszerűsítéseikkel, illetve túlzott általánosításaikkal megosztják és félrevezetik a közvéleményt” (Szentés [2019] 10. o.).

Azt, hogy szakmai értelemben most is aktív, és élénken foglalkoztatják az élet szinte minden területén ható válságok, azok gazdasági-társadalmi hatásai, mi sem bizonyítja jobban, mint a tavalyi év végén közreadott Végveszélyben címet viselő vitairat, amely egyfajta kiáltványként is értelmezhető; olyan személyes hitvallásként, amelyben a bolygóért, a civilizációért, a jelen és jövő generációért aggódó társadalomtudós próbálja figyelmeztetni embertársait a közelgő katasztrófára. Elegendő mindjárt bevezetőjéből néhány erős gondolatot idézni:

„A 21. század eddigi fejleményei, illetve tendenciái fényében aligha kétséges, hogy az emberiség egyre nagyobb sebességgel rohan a végső katasztrófa, a közvetlen vagy közvetett önmegsemmisítés felé. Erre figyelmeztet a különféle, de minden esetben – közvetlenül vagy közvetve – »ember okozta« globális válságok súlyosbodása, együttes megjelenése és összefüggése... Mindez megkérdőjelezi nemcsak a fejlődés eddigi útját és modelljeit, valamint a jelenlegi nemzetközi rend és intézményei ... működőképességét, hanem még számos fogalom és koncepció relevanciáját, illetve értelmezését is. Ilyen többek között a nemzetközi béke és biztonság, a »nemzetek egyenjogúsága«, »szuverén egyenlősége«, a »népek önrendelkezési joga«, az »emberiség ellen elkövetett bűnök«, az általános »emberi jogok«, alapvető szabadságjogok, a »nemzeti versenyképesség«, a »szociális piacgazdaság« stb., és különösen a *demokrácia*, a *politikai »jobb-« és »bal-« oldal*, a *liberalizmus*«, sőt a család, illetve a »nem« fogalma is, amelyek így vagy úgy ideológiai értelmezést kaptak.” (Szentés [2022] 1. o.)

Akiket az a szerencse ért, hogy rövidebb-hosszabb ideig mellette, vele dolgozhattak, tudják, hogy a szigor és következetesség egyszersmind olyan derűs, életigenlő tanár-embert takar, akit különleges humorérzékkel áldott meg a sors. Erről bárki meggyőződhet, aki belelapoz a Ne vedd komolyan! Vagy mégis? című, 2020-ban megjelent „gyűjteményébe”, amely aforizmákat, félre-értelmező szótárt, Murphy-törvényeket stb. takar (Szentés [2020]). Életútinterjújában így vallott:

„Meggyőződésem, hogy a csalódásokra, bosszankodásokra legjobb gyógyszer a humor, az ironia és önironia.” (Velancsics [2019] 71. o.)

Két évtizeddel ezelőtt azért vonult – idő előtt – nyugdíjba, mert tanszékétől elveték annak a nemzetközi gazdaságtan tantárgynak az oktatását, amelynek kimunkálása (ideértve a kapcsolódó, többszörösen díjazott könyvet is) a Közgázon töltött éveinek minden valószínűség szerint legtöbbek által ismert hozadéka. Ha olvassa ezt a köszöntőt, nem tudom, vajon bosszankodik-e, vagy csak lemondó félmosollyal veszi tudomásul, hogy 2023-ban a tanszéken ugyanazokat a köröket futjuk, mint nyugdíjba vonulásakor... Annyi különbséggel, hogy most már algoritmusok is „besegítenek” annak eldöntésébe, hogy mely tanszékhez kerül(het) az általa oly nagyon szeretett és a legmagasabb szinten művelt nemzetközi gazdaságtan tantárgy oktatása.

Isten éltesse, Tamás!

Hivatkozások

- CSABA LÁSZLÓ–SZENTES TAMÁS–ZALAI ERNŐ [2014]: Tudományos-e a tudománymérés? Megjegyzések a tudománymetria, az impaktfaktor és az MTMT használatához. Magyar Tudomány, 177. évf. 4. sz. 442–467. o.
- HAÁSZ ÁRPÁD–HÁY LÁSZLÓ–NYILAS JÓZSEF–RIPP GÉZA [1964]: Korunk kapitalizmusa. 2. átdolgozott és bővített kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- SZENTES TAMÁS [1963]: Kelet-Afrika a szabadság útján. Kenya, Tanganyika, Uganda, Zanzibár. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- SZENTES TAMÁS [1971]: The Political Economy of Underdevelopment. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZENTES TAMÁS [1985]: Theories of World Capitalist Economy: A Critical Survey of Conventional, Reformist and Radical Views. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZENTES TAMÁS [1995]: A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai. Aula Kiadó, Budapest.
- SZENTES TAMÁS [2002]: A globalizációs folyamat kedvező és kedvezőtlen hatásai. Bevezető megjegyzések a Globalizáció és a civilizációk című tudományos ülésszakhoz. Magyar Tudomány, 108. évf. 6. sz. 708–719. o.
- SZENTES TAMÁS [2008]: Észrevételek és javaslatok az Akadémia szervezetének és működésének reformjával kapcsolatban. Magyar Tudomány, 169. évf. 7. sz. 799–822. o.
- SZENTES TAMÁS [2009]: Ki, mi és miért van válságban? A leegyszerűsítő nézetek és szemléletmód kritikája. Napvilág Kiadó, Budapest.
- SZENTES TAMÁS [2011]: Fejlődés-gazdaságtan. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZENTES, TAMÁS [2016]: A tudományos kutatás és oktatás néhány követelménye és tanulsága. Köz-Gazdaság, 11. évf. 3. sz. 257–269. o.
- SZENTES TAMÁS [2019]: A nemzetközi migráció ügye a szélsőséges nézetek tükrében. Magyar Tudomány, 180. évf. 1. sz. 10–27. o. <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.1.2>.
- Szentes Tamás [2020]: Ne vedd komolyan! Vagy mégis? Avagy hogyan viseljük el ironikus humorral életünk visszasságait. Tinta Kiadó, Budapest.
- SZENTES TAMÁS [2022]: Végveszélyben, kézirat. Rövidített változata: Világpolitika és közgazdaságtan, 1. évf. 2. sz. 12–21. o.
- SZENTES TAMÁS–BATÓ MÁRK–BLAHÓ ANDRÁS–DORNER ANIKÓ–DÖBRÖNTE KATALIN–KUTASI GÁBOR–MAGAS ISTVÁN–MISZLIVETZ FERENC–SURÁNYI SÁNDOR–SZAJP SZABOLCS–TÖRÖK ÁDÁM [2005]: Fejlődés – versenyképesség – globalizáció, I. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZENTES TAMÁS–BATÓ MÁRK–BLAHÓ ANDRÁS–DORNER ANIKÓ–KUTASI GÁBOR–MAGAS ISTVÁN–POLYÁNSZKI T. ZOLTÁN–SZAJP SZABOLCS–SZABÓ ZSOLT [2006]: Fejlődés – versenyképesség – globalizáció, II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VELANCSICS BÉLA [2019]: Belépni csak mezítláb szabad. Utak a Széchenyi térre. Interjú Szentes Tamás akadémikussal. MTA, Budapest, https://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/SZENTES_book-08_ok.pdf.

Benczes István